

بررسی روایی و بالینی تأثیر «داروی جامع رضوی» بر درمان زخم پای دیابتی

علیرضا هاشمی شیرینی^۱، علی جلاتیان اکبرنیا^۲، روح الله روانشاد^۳، علیرضا نوروزی^۴، حمید افخمی^۵، محمد مظاهر بوجانی^۶، سمیه بهشتی فر^۷

چکیده

دوای جامع یا دوای امام رضا علیه السلام، دارویی گیاهی است که دستور ساخت آن از روایاتی منسوب به ائمه اطهار علیهم السلام برداشت و موارد مصرف آن نیز به همان دست از روایات مستند می‌شود. این مجموعه، ده روایت است که در کتابی به نام طب الائمه گردآوری شده و پس از آن، کتب روایی بحارالانوار، وسائل الشیعه و مستدرک الوسائل آنها را نقل کرده‌اند. فارغ از صحت سند روایات یادشده یا اعتبار کتاب مذکور، تعامل با روایات طبّی و پذیرش یا ردّ مضامین آن‌ها سخنی است که بزرگان حدیث‌شناس در آن هم‌آهنگ نیستند؛

لیکن شکی نیست اگر این مجموعه از روایات مورد بررسی و پژوهش قرار گیرند و برآیند مطالعات، هماهنگ با بیان روایات باشد، به عنوان قرینه‌ای بر صحت روایات در نظر گرفته می‌شود.

مقاله حاضر، پژوهشی میان‌رشته‌ای از نوع بنیادی و تجربی است که در بخش نخست با مطالعه کتابخانه‌ای به بررسی روایات داروی جامع و کتاب نقل‌کننده آن پرداخته است، همچنین بخش دوم، گزارشی است از تحقیقی میدانی و تجربه‌ای بالینی پیرامون روند استفاده از داروی جامع امام رضا علیه السلام در درمان زخم پای دیابتی که به علت درگیری بلندمدت و عدم بهبود، پیشنهاد قطع عضو درگیر توسط پزشک متخصص صادر

۱. پزشک عمومی، دانشکده پزشکی لار، دانشگاه علوم پزشکی، شیراز، ایران. (نویسنده مسئول)
۲. عضو هیئت علمی علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران.
۳. محقق و پژوهشگر طب اسلامی، قم، ایران.
۴. پرستار، دانشگاه علوم پزشکی جهرم، جهرم، ایران.
۵. کارشناس علوم آزمایشگاهی، دانشگاه علوم پزشکی یزد، یزد، ایران.
۶. دانشجوی ارشد تغذیه بالینی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران.
۷. محقق و پژوهشگر طب سنتی، مشهد، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۱۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۱۶ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۴/۰۱

شده بود.

یافته تحقیق حاضر این است که استفاده موضعی از داروی جامع رضوی به مدت ۶ هفته، باعث بهبود زخم پای دیابتی می‌شود. نتیجه آن است که هر چند نسبت قطعی روایات یادشده به معصوم از نظر اسناد، سخت است ولی تجمیع قرائن و یافته‌های علمی می‌تواند قرینه‌ای بر صحت آن‌ها باشد و بستر استفاده راحت و مطمئن از داروی جامع را برای بیماری‌های مذکور در روایات و تجربه‌شده در علم پزشکی فراهم آورد.

کلیدواژه‌ها: داروی جامع، امام رضا علیه السلام، درمان زخم، زخم دیابتی، طب الاثمه علیهم السلام، طب سنتی - اسلامی.

۱. بیان مسئله

امامان معصوم علیهم السلام مسیر هدایت را فراروی مردم قرار داده و راههای سعادت دنیا و آخرت را به تصویر کشیده‌اند. ایشان دنیا را مزرعه آخرت معرفی کرده و مسیر نیک زیستن در این دنیا را نیز بیان کرده‌اند. روایات مرتبط با تغذیه، پیشگیری و درمان، بخشی از روایات معصومان علیهم السلام است که نشان از اهتمام آنان به زندگی سالم دارد. در میان آنچه از امام رضا علیه السلام نقل شده است، روایاتی در حوزه طب و تغذیه به چشم می‌خورد که یکی از شاخص‌ترین داروهای معرفی شده در این روایات، داروی جامع می‌باشد.

تعامل با این دست از روایات، اقتضائات و ویژگی‌های خاص خود را دارد. بر فرض صحت سند و صدور آن از معصوم علیه السلام، باز هم این پرسش‌ها باید پاسخ داده شود که آیا آنچه در این روایات آمده، عمومیت دارد یا ویژه مردم همان زمان می‌باشد؟ آیا طبایع افراد در استفاده از روایات طبّی مؤثر است؟ آیا دایره درمان به آنچه در روایات آمده منحصر است یا فراتر از آن نیز ممکن است؟ و دهها پرسش دیگر.

نوشته حاضر، قدمی در این مسیر است تا پاسخ دهیم آیا داروی جامع که به امام رضا علیه السلام منسوب و در کتاب طب الائمه ذکر شده است می‌تواند فراتر از مورد روایت به کار رود و اثربخش باشد یا خیر. از این‌رو در مطالعه‌ای موردی، داروی جامع بر زخم کهنه پای دیابتی که در معرض قطع عضو (Amputation) قرار داشت، آزمایش و نتیجه آن ثبت گردید که این نوشته به گزارش آن خواهد پرداخت.

دیابت ملیتوس (Diabetes Mellitus) نوعی بیماری متابولیک و ناتوان‌کننده مزمن می‌باشد که به صورت چشم‌گیری شیوع آن در جهان در حال افزایش است؛ به طوری که فدراسیون بین‌المللی دیابت پیش‌بینی می‌کند تعداد افراد دیابتی در سال ۲۰۳۰ حدود ۲۵٪ و در سال ۲۰۴۵ به ۵۱٪ افزایش می‌یابد (Petersohn, ۲۰۱۹). از جمله عوارض دیابت که باعث درگیری اندام تحتانی می‌شود، پای دیابتی (Diabetic Foot) می‌باشد. بررسی‌های صورت گرفته حاکی از آن است که بین ۱۹٪ تا ۳۴٪ از افراد مبتلا به دیابت، احتمالاً تحت تأثیر این عارضه پرهزینه و مختل‌کننده زندگی قرار می‌گیرند (Armstrong, ۲۰۱۷).

به طور مشابه، هزینه‌های مستقیم درمان عوارض پای دیابتی از هزینه‌های درمان بسیاری

از سرطان‌های رایج بیشتر است (Barshes, ۲۰۱۳). بیش از ۵۰٪ از زخم‌های دیابتی عفونی می‌شوند (Prompers, ۲۰۰۷) و تقریباً ۲۰٪ بیماران با عفونت‌های متوسط تا شدید زخم پای دیابتی، قطع عضو (Amputation) را تجربه می‌کنند (Lipsky, ۲۰۱۲). نرخ مرگ و میر برای افراد مبتلا به زخم پای دیابتی، ۲۳۱ مرگ در هر ۱۰۰۰ نفر در سال است، در حالی که در افراد مبتلا به دیابت بدون زخم پا، ۱۸۲ مرگ در هر ۱۰۰۰ نفر در سال است. تقریباً ۳۰٪ تا ۴۰٪ از زخم‌های پای دیابتی در ۱۲ هفته بهبود می‌یابند و عود پس از بهبودی، ۴۲٪ در ۱ سال و ۶۵٪ در ۵ سال تخمین زده می‌شود (Armstrong, ۲۰۰۳).

با توجه به پیامدهای زخم‌ها (مخصوصاً زخم‌های مزمن) و جراحات از جمله بهبودناپذیری، عفونت، هزینه‌های سنگین، کاهش کیفیت زندگی به دنبال قطع احتمالی عضو یا مرگ زودهنگام و مشکلات گوناگونی که برای افراد و سیستم درمان ایجاد می‌شود، بهبود و درمان زخم‌ها همواره یکی از موضوعات مهم بخش درمان بوده است (Hashemi, ۲۰۲۲).

در ادامه، ضمن بیان روایات داروی جامع، به تحلیل آن می‌پردازیم و در پایان به یافته‌های علمی اثر داروی جامع بر زخم پای دیابتی خواهیم پرداخت.

۲. روایات داروی جامع

درباره داروی جامع امام رضا علیه السلام ده روایت از ناحیه چهار امام در کتاب طب الائمه علیهم السلام ذکر شده است. یک روایت از امام کاظم علیه السلام، پنج روایت از امام رضا علیه السلام، سه روایت از امام جواد علیه السلام و یک روایت از امام هادی علیه السلام نقل شده است. ابتدا متن روایات بر اساس نقل کتاب طب الائمه ذکر می‌شود و سپس به تحلیل و بررسی آن‌ها می‌پردازیم.

(۱) اولین روایت از امام کاظم علیه السلام (پیرامون درمان سل و ترکیب دارو) نقل شده است که حضرت از احوال راوی می‌پرسند و وی از ادامه‌دار شدن ابتلايش به سل می‌گوید، حضرت به او نسخه‌ای می‌دهند و می‌فرمایند تا در مدینه هستی از آن استفاده کن به اذن الله خوب خواهی شد. راوی می‌گوید دوات و کاغذ برداشتم، حضرت فرمودند: «يُؤْخَذُ سُنْبُلٌ وَقَاقِلَةٌ وَ زَعْفَرَانٌ وَ عَاقِرْفِرْحَا وَ بَنَجٌ وَ خَرْبِقٌ أَيْضُ أَجْزَاءُ بِالسَّوْبَةِ وَ إِبْرِقِيونُ»

جُزْءٍ بَيْنَ يَدْقٍ وَ يُنْخَلُ بِحَرِيرَةٍ وَ يُعْجَنُ بِعَسَلٍ مِّنْزُوعِ الرَّغْوَةِ وَ يُسْقَى صَاحِبُ السَّلِّ مِنْهُ مِثْلَ الْحَمَّصَةِ بِمَاءٍ مُّسَخَّنٍ عِنْدَ النَّوْمِ وَ إِنَّكَ لَا تَشْرَبُ ذَلِكَ إِلَّا ثَلَاثَ لَيَالٍ حَتَّى تَعْفَى مِنْهُ بِإِذْنِ اللَّهِ تَعَالَى»

سنبل، قاقله، زعفران، عاقرقرا، بنج، خربق ابیض، به یک اندازه و ابرفیون دو جزء، تهیه نموده، ساییده و به کمک پارچه حریر، الک کرده و با عسل صاف شده مخلوط شود و به کسی که سل دارد، به اندازه نخودی به همراه آب گرم به هنگام خواب خوراندن شود؛ البته بیش از سه شب از آن نمی خوری و به خواست خدا خوب می شوی.» راوی می گوید: چنین کردم، پس خداوند بیماری را از من دور کرد و به اذن خدا شفا یافتم (ابنا بسطام، ۱۳۸۵ق).

۲) دومین روایت از امام رضا علیه السلام (پیرامون درمان سرفه و ترکیب دارو) است. راوی می گوید با گروهی خدمت حضرت رسیدم؛ ایشان از همه ما احوال و خواسته هایمان را پرسیدند و برآورده ساختند. سپس به من نگاه کردند و فرمودند: خواستهات را بپرس! گفتیم از سرفه شدید شکایت دارم. حضرت پرسیدند جدید است یا قدیمی؟ گفتیم: هر دو. حضرت فرمودند:

«خُذْ فَلْفَلًا أَيْضًا وَ إِبْرَفِيُونَ جُزْءَيْنِ وَ خَرَبِقًا أَيْضًا جُزْءًا وَاحِدًا وَ مِنَ السَّنْبُلِ جُزْءًا وَ مِنَ الْقَاقِلَةِ جُزْءًا وَاحِدًا وَ مِنَ الزَّعْفَرَانِ جُزْءًا وَ مِنَ الْبَنَجِ جُزْءًا وَ تُنْخَلُ بِحَرِيرَةٍ وَ تُعْجَنُ بِعَسَلٍ مِّنْزُوعِ الرَّغْوَةِ مِثْلَ وَزْنِهِ وَ تُتَّخَذُ لِلسَّعَالِ الْعَتِيقِ وَ الْحَدِيثِ مِنْهُ حَبَّةٌ وَاحِدَةٌ بِمَاءِ الرَّازِيَانِجِ عِنْدَ الْمَنَامِ وَ لِيَكُنَ الْمَاءُ فَاتِرًا لَا بَارِدًا فَإِنَّهُ يَقْلَعُهُ مِنْ أَصْلِهِ».

فلفل سفید یک قسمت، ابرفیون دو قسمت، خربق سفید یک قسمت، از سنبل یک قسمت، از قاقله یک قسمت، از زعفران یک قسمت، از بنج یک قسمت بردار با پارچه حریر، الک و با عسل صاف شده به وزنشان مخلوط کن و برای سرفه قدیم و نو یک حبه با آب رازیانه به هنگام خواب استفاده کن! باید آب ولرم باشد نه سرد. در نتیجه اصل سرفه از بین می رود» (ابنا بسطام، ۱۳۸۵ق).

۳) روایت سوم از امام رضا علیه السلام (پیرامون درمان اسهال) نقل شده است. راوی می گوید به حضرت عرض کردم، سه شب است که پدرم به اسهال مبتلا شده و کنترل شکمش را ندارد. حضرت فرمودند: «أَيْنَ أَنْتَ مِنَ الدَّوَاءِ الْجَامِعِ؟» یعنی چه ارتباطی با داروی جامع داری و آن را می شناسی؟ گفتیم: نمی شناسم. حضرت فرمودند: این دارو نزد

احمد بن ابراهیم خرمافروش است، از او یک حبه بگیر به همراه آب آس (مورد) پخته شده به پدرت بنوشان! همان ساعت خوب می شود. راوی می گوید: نزدش رفتم و تعداد زیادی گرفتم و یک قرص به پدرم دادم و در ساعت آرام شد (ابنا بسطام، ۱۳۸۵ ق).

۴) چهارمین روایت از امام رضا علیه السلام (پیرامون درمان پهلودرد) است. راوی می گوید به خاطر درد پهلوی چپ و راستم به علی بن موسی الرضا علیه السلام شکایت کردم. حضرت فرمودند: «أین أنت عن الدواء الجامع فإنه دواء مشهور» یعنی آیا داروی جامع را می شناسی؟ دوی مشهوری است. برای درد پهلوی راست، یک حبه از آن را با «آب زیره» پخته و مصرف شود و برای درد پهلوی چپ، یک حبه با آب ریشه کرفس پخته و استفاده شود. گفتم: یابن رسول الله یک مثقال یا دو مثقال بردارم؟ حضرت فرمودند: نه به اندازه یک حبه و به اذن الله خوب خواهی شد (ابنا بسطام، ۱۳۸۵ ق).

۵) پنجمین روایت از امام رضا علیه السلام (پیرامون درمان درد طحال) است. راوی می گوید نزد امام رضا علیه السلام رسیدم و از درد طحال شکایت کردم که از شدت درد، شب نخوابیدم و روز به خود پیچیدم.

حضرت فرمودند: «أین أنت من الدواء الجامع» یعنی: داروی جامع را می شناسی؟ یک حبه از آن را با آب سرد و کمی سرکه بخور. راوی می گوید: آنچه فرموده بودند، انجام دادم الحمدلله درد ساکت شد (ابنا بسطام، ۱۳۸۵ ق).

۶) روایت ششم از امام رضا علیه السلام (پیرامون درمان فلج صورت) نقل شده است. راوی می گوید: نزد امام رضا علیه السلام از فلج و از کارافتادگی ماهیچه های صورت یکی از اهل خانه شکایت کردم. حضرت فرمودند: داروی پدرم را می شناسی؟ گفتم: چیست؟ فرمودند: داروی جامع. حبه ای از آن را با آب مرزنجوش مخلوط کن و در بینی اش بچکان و به اذن خدا خوب می شود (ابنا بسطام، ۱۳۸۵ ق).

۷) روایت هفتم از امام جواد علیه السلام (پیرامون درمان آماس و ورم ناحیه پهلوی، قفسه سینه و دنده ها) است. راوی می گوید نزد حضرت امام جواد علیه السلام رسیدم، گفتم که از شوصه (ورم ناحیه پهلوی و شکم درد) درد شدیدی احساس می کنم. حضرت فرمودند: یک حبه از داروی امام رضا علیه السلام را با مقداری زعفران اطراف شوصه بمال؛ راوی می گوید چنین کردم و از آن عافیت یافتم (ابنا بسطام، ۱۳۸۵ ق).

نگ برایم پیش آورده شکایت کردم. حضرت فرمودند: وای! از داروی جامع، داروی پدرم،

چه می‌دانی؟ گفتم آقا و مولایم، نسخه‌اش را بدهید. حضرت فرمودند: خود دارو نزد ما هست... این حبه را با آب سداب یا فجل پخته بنوش، خوب خواهی شد. راوی می‌گوید به همراه آب سداب نوشیدم، به خدا از آن روز تاکنون احساس درد نکردم (ابنا بسطام، ۱۳۸۵ق).

۹) روایت نهم از امام جواد علیه السلام (پیرامون درمان سردی معده) است. راوی به حضرت از سردی معده و سنگینی در قلب شکایت می‌کند، حضرت فرمودند: «أین أنت عن دواء أبي و هو الدواء الجامع» از داروی پدرم که همان داروی جامع است چه می‌دانی؟ گفتم: یابن رسول الله آن چیست؟ فرمودند: نزد شیعه معروف است. به حضرت گفتم من هم مانند یکی از آنان، نسخه آن را به من بدهید تا با آن معالجه کنم و به دیگر مردم بدهم. حضرت فرمودند:

«خذ [يؤخذ] زعفران و عاقرقرا و سنبل و قاقلة و بنج و خربق أبيض و فلفل أبيض أجزاء سواء و إبرفيون جزءين يدق ذلك كله دقا ناعما و ينخل بحريرة و يعجن بضعفی وزنه عسلا منزوع الرغوة فيسقى منه صاحب خفقان الفؤاد و من به برد المعدة حبة بماء كمون يطبخ فإنه يعافى بإذن الله تعالى»

زعفران، عاقرقرا، سنبل، قاقله، بنج، خربق سفید و فلفل سفید را به اندازه مساوی و ابرفیون را به اندازه دو قسمت تهیه کن. همه نرم کوبیده و با پارچه حریر الک شود و به دو برابر وزن همه با عسل صاف شده مخلوط کرده و یک حب از آن به همراه آب زیره پخته و به کسی که مشکل قلبی و سردی معده دارد خورانده شود. به خواست خدا خوب می‌شود» (ابنا بسطام، ۱۳۸۵ق).

۱۰) روایت دهم از امام هادی علیه السلام (پیرامون درمان نیش عقرب و مار) است. راوی نقل می‌کند عقرب نیشم زد. شدتش به اندازه‌ای بود که گمان کردم نیشش تا شکم رسیده است. امام کاظم علیه السلام همسایه‌مان بودند. پدرم خدمت ایشان رفت و گفت: فرزندم عبدالله را عقرب گزیده به گونه‌ای که بر زندگی‌اش هراس است. حضرت فرمودند: «اسقوه من دواء الجامع فإنه دواء الرضا عليه السلام» به او داروی جامع بدهید همان داروی امام رضا علیه السلام... حضرت ترکیب دارو را به وی گفتند و فرمودند: حبی از آن با آب حلتیت (آنغوزه) برای درمان نیش مار و عقرب به بیمار نوشانده شود، در همان ساعت خوب می‌شود. راوی گفت: از آن دارو نوشیدم و در ساعت خوب شدم؛ ما آن را

تهیه کردیم و تا امروز به مردم می‌دهیم (ابنا بسطام، ۱۳۸۵ق).

در دو روایت، نام دارو ذکر نشده و فقط به ترکیب دارو و طریقه مصرف آن برای سل و سرفه کهنه و نو اشاره شده است. دو روایت دیگر نیز ضمن اشاره به نام دارو، ترکیب آن را بیان کرده‌اند. لذا در جمع، چهار روایت ترکیب آن را گفته‌اند.

در هشت روایت نام دارو به‌عنوان "الجامع" ذکر شده و در پنج روایت، عنوان دومی هم برای دارو یاد شده است؛ در اولین مورد امام رضا علیه السلام دارو را به پدرشان امام موسی بن جعفر علیه السلام نسبت می‌دهند و می‌فرمایند: «دَوَاءِ أَبِي». در دو روایت، دارو به امام رضاعلیه السلام نسبت داده شده است. در دو روایت دیگر، امام جواد علیه السلام دارو را به پدر بزرگوارشان امام رضاعلیه السلام نسبت می‌دهند و می‌فرمایند: «دَوَاءِ أَبِي».

در جدول ذیل به این اطلاعات اشاره شده است:

روایت از	کاربرد	خلاصه روایت
امام کاظم علیه السلام	درمان سل	ترکیب دارو + طریقه و زمان مصرف
امام رضا علیه السلام	درمان سرفه کهنه و جدید	ترکیب دارو + طریقه و زمان مصرف
امام رضا علیه السلام	درمان اسهال	نام دارو (الدَّوَاءُ الْجَامِعُ) + طریقه مصرف
امام رضا علیه السلام	درمان درد پهلوی	نام دارو (الدَّوَاءُ الْجَامِعُ) + طریقه مصرف
امام رضا علیه السلام	درمان فلج و از کارافتادگی ماهیچه صورت	نام دارو (الدَّوَاءُ الْجَامِعُ / دَوَاءِ أَبِي) + طریقه مصرف
امام رضا علیه السلام	درمان طحال	نام دارو (الدَّوَاءُ الْجَامِعُ) + طریقه مصرف
امام جواد علیه السلام	درمان آماس و ورم ناحیه پهلوی	نام دارو (الدَّوَاءُ الْجَامِعُ / دَوَاءِ الرَّضَا) + طریقه مصرف
امام جواد علیه السلام	درمان سنگ	نام دارو (الْجَامِعُ / دَوَاءِ أَبِي) + طریقه مصرف
امام جواد علیه السلام	درمان سردی معده	نام دارو (الدَّوَاءُ الْجَامِعُ / دَوَاءِ أَبِي) + ترکیب دارو + طریقه مصرف
امام هادی علیه السلام	درمان نیش عقرب	نام دارو (دَوَاءِ الْجَامِعِ / دَوَاءِ الرَّضَا) + ترکیب دارو + طریقه مصرف

۱-۲. علت نامیده شدن داروی جامع به نام امام رضا علیه السلام

داروی جامع از چهار امام معصوم ذکر شده است؛ ولی این پرسش مطرح است چرا به نام امام رضا علیه السلام مشهور شده است؟ بررسی روایات نشان از آن دارد که ترکیب این دارو ابتدا از سوی امام کاظم علیه السلام معرفی شده است و در روایتی امام رضا علیه السلام، دارو را به پدرشان امام کاظم علیه السلام نسبت داده‌اند (ابنا بسطام، ۱۳۸۵ق). ولی در پنج روایت این دارو به امام رضا علیه السلام نسبت داده شده است.

پوشیده نیست که به کار بردن نسبت برای شناخته شدن است. مثلاً افراد را برای شناخته شدن به شهرها و شغلشان نسبت می‌دهند و گاه با تغییر شغل یا محل سکونت، نسبت نیز تغییر داده می‌شود.

بر اساس روایات ده‌گانه، داروی جامع، ابتدا توسط امام کاظم علیه السلام تجویز می‌شود. طبیعی است که در زمان امام رضا علیه السلام بر این اساس دارو را به پدرشان نسبت دهند ولی در ادامه که امام رضا علیه السلام این دارو را تجویز می‌فرمودند، مردم آن را به نام امام رضا علیه السلام شناخته و به ایشان نسبت دادند لذا در زبان امام جواد علیه السلام و امام هادی علیه السلام به نام امام رضا علیه السلام مشهور شده است.

۳. ترکیب داروی جامع

روایاتی که به ترکیب دارو اشاره کرده‌اند از چهار امام نقل شده است که با مقایسه مواد اشاره شده از سوی ایشان به این نتیجه می‌رسیم که این دارو متشکل از هشت یا نه ماده می‌باشد. در روایت امام کاظم علیه السلام که دارو برای سل تجویز شده، فلفل ابیض وجود ندارد و در روایت امام رضا علیه السلام که برای سرفه تجویز شده، عاقرقرا نیست. میزان عسل نیز متفاوت ذکر شده است. در جدول ذیل به مواد تشکیل دهنده و مقایسه این مواد اشاره شده است:

مفردات داروی جامع رضوی

مفردات داروی جامع رضوی								درمان	روایت از	
عسل	---	ابر فیون*۲	خریق ابيض	بنج	عاقرقرحا	زعفران	فقله	سنبل	سل	امام کاظم علیه السلام
عسل هم وزن	لفل ابيض	ابر فیون*۲	خریق ابيض	بنج	---	زعفران	فقله	سنبل	سرفه	امام رضا علیه السلام
عسل دو برابر وزن	لفل ابيض	ابر فیون*۲	خریق ابيض	بنج	عاقرقرحا	زعفران	فقله	سنبل	سردی معده	امام جواد علیه السلام
عسل	لفل ابيض	ابر فیون*۲	خریق ابيض	بنج	عاقرقرحا	زعفران	فقله	سنبل	نیش عقرب	امام هادی علیه السلام

۱-۳. ضمیمه داروی جامع به تناسب بیماری

نکته جالب این روایات، دستور به ترکیب داروی جامع به هنگام استفاده با ماده‌های دیگر است. از ده بیماری‌ای که در روایات به آن اشاره شده، نحوه مصرف داروی جامع در یک مورد به صورت موضعی، در یک مورد به صورت قطره در بینی و در مابقی موارد به صورت خوراکی می‌باشد. موادی که به همراه جامع باید استفاده شود، در جدول ذیل به آن اشاره شده است:

ناقل	بیماری	زمان و دوره مصرف	میزان	ضمیمه داروی جامع
امام کاظم علیه السلام	درمان سل	هنگام خواب فقط سه شب	یک نخود	آب گرم
امام رضا علیه السلام	درمان سرفه کهنه و جدید	هنگام خواب	یک حبه	آب رازیانه، به صورت ولرم
امام رضا علیه السلام	درمان اسهال	هنگام بیماری	یک حبه	آب آس (مورد)
امام رضا علیه السلام	درمان درد پهلو راست	هنگام بیماری	یک حبه	با آب زیره پخته شود
امام رضا علیه السلام	درمان درد پهلو راست	هنگام بیماری	یک حبه	با آب ریشه کرفس پخته شود
امام رضا علیه السلام	درمان فلج عصب صورت	در بیماری چکاندن در بینی	یک حبه	مخلوط با آب مرزنجوش
امام رضا علیه السلام	درمان طحال	هنگام بیماری	یک حبه	آب سرد و کمی سرکه
امام جواد علیه السلام	درمان آماس و ورم ناحیه پهلو	در بیماری استفاده موضعی	یک حبه	آب زعفران
امام جواد علیه السلام	درمان سنگ	هنگام بیماری	یک حبه	با آب فجل (سداب) پخته شود
امام جواد علیه السلام	درمان سردی معده	هنگام بیماری	یک حبه	با آب زیره پخته شود
امام هادی علیه السلام	درمان نیش عقرب	هنگام گزیدگی	یک حبه	با آب حلتیت (آنگوزه)

پوشیده نیست که بررسی آزمایشگاهی داروی جامع و ماده ضمیمه، همچنین بررسی تأثیر بالینی آنها، هر یک پژوهشی مستقل می‌طلبد.

۴. اعتبار کتاب طب الاثمه

کتاب «طب الاثمه» توسط عبدالله و حسین ابنا بسطام یعنی دو فرزند «بسطام بن شاپور زیات نیشابوری»، مُحدّث شیعی قرن چهارم هجری (م ۳۴۱ق)، نوشته شده است. در مقدمه کتاب آمده است که «این کتاب حاوی طب اهل بیت علیهم السلام است و ما آن را از محمّد بن خلف، از علمای آل محمّد در قزوین نقل می‌کنیم» (ابنا بسطام، ۱۳۷۵ق). موضوع کتاب طب، تغذیه، فواید و مضرات مواد غذایی و داروهای گیاهی و دعا برای سلامتی و درمان بیماری‌هاست. این کتاب برای درمان بیماری دو راه پیشنهاد می‌کند: استفاده از تعویذ، دعا و درمان با دوا. به همین منظور، شامل دعاهایی در درمان بیماری‌ها به همراه روایاتی طبّی از پیامبر صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام است که با سلسله اسناد نقل شده است. نویسندگان، احادیث را موضوع‌بندی کرده و بدون هیچ توضیح و دسته‌بندی خاصی ذکر کرده‌اند.

این کتاب که دارای ۴۰۹ روایت است و نسخه‌های خطی‌ای از آن در کتاب‌خانه‌های کشور موجود می‌باشد، در نجف توسط چاپخانه حیدریه سال ۱۳۸۵ق و در بیروت با شرح و تعلیق محسن عقیل توسط دارالمحجّة البیضاء دارالرسول الاکرم به سال ۱۴۱۴ قمری چاپ شده است (مهریزی، ۱۳۸۵).

نجاشی درباره نویسنده و کتاب نوشته است: «الحسین بن بسطام، و قال ابو عبدالله بن عیاش: هو الحسین بن بسطام بن سابور الزیات. له ولاخیه اُبی عتاب کتاب جمعا فی الطب کثیر الفوائد والمنافع علی طریق. (طریقه) الطب فی الاطعمه و منافعها والرقي والعود. قال ابن عیاش: أخبرناه الشریف أبو الحسین صالح بن الحسین النوفلی قال: حدثنا اُبی قال: حدثنا أبو عتاب والحسین جمیعا به» (نجاشی، ۱۴۰۷ق).

همان‌گونه که گذشت، نجاشی کتاب «طب الاثمه» را ذیل نام «حسین بن بسطام» در رجال گزارش کرده است و نسبت به اعتبار آن سخنی نگفته است. به گفته انصاری قمی، نخستین نقل‌هایی که از کتاب «طب الاثمه» در منابع کهن پیدا شده، در کتاب مکارم الاخلاق طبرسی است که طبعاً مربوط به حدود دو قرن پس از رجال نجاشی است. البته طبرسی نامی از مؤلف کتاب نبرده است (انصاری قمی، ۱۴۰۱).

پس از ایشان در قرن دوازدهم مرحوم مجلسی از این کتاب نقل کرده است و سپس شیخ حرّ عاملی در وسائل الشیعه و محدّث نوری در مستدرک الوسائل نیز از این کتاب

نقل کرده‌اند. ولی برخی انتساب طبّ الائمه به فرزندان بسطام نیشابوری را معروف نمی‌دانند و با چشم تردید به آن نگاه می‌کنند؛ چنان که در اعتبار اصل کتاب نیز تردید شده است. ریشه این تردید، در چند مورد است: عدم توثیق مؤلفان، ضعف طریق نجاشی به آن، که ابن عیّاش جوهری است و ضعف اسناد برخی از روایات آن (احمدی، ۱۳۸۹). برخی این کتاب را متعلّق به غالیان شیعی دانسته‌اند. در عین حال این نکته را مطرح کرده‌اند که این کتاب برای محدّثان امامی کهن شیعه ناشناخته بوده و یا دست‌کم نسبت به آن بی‌اعتنا بوده‌اند. روایات و اسناد این کتاب مورد توجه محدّثان کهن امامیه قرار نگرفته و حتّی در خود کتاب هم اسناد حدیثی آن عمدتاً اسنادی آشفته، ناشناخته و یا به روشنی ساختگی به نظر می‌رسند. البته این به معنای آن نیست که رجال حدیث این کتاب، همگی ناشناخته‌اند و یا همه احادیث آن ساخته و پرداخته غیر معصوم است؛ اما وجود نام‌های مشهور محدّثان و راویان امامی در این کتاب به معنی آن نیست که اسنادی که آن نام‌ها را نیز شامل می‌شوند، اصیل هستند (انصاری قمی، ۱۴۰۱). تردیدهای یادشده نسبت به کتاب طبّ الائمه را می‌توان این‌گونه پاسخ گفت که:

بحار الأنوار، وسائل الشیعه و مستدرک الوسائل، از این کتاب نقل حدیث کرده‌اند. لذا کتاب کلاً متروک نبوده است.

عدم توجه به کتاب طبّ الائمه به این جهت بوده که رویکرد کتاب، دعا و طب است و روایات فقهی و احکام در آن بسیار کم آمده است. عدم توثیق مؤلفان نیز نمی‌تواند قذحی بر کتاب باشد چه اینکه در روایات فقهی، تعبّد لازم است و باید کتاب‌های فقهی از جهت مؤلف و راوی توثیق شود. به همین میزان که مؤلفان کتاب «طبّ الائمه» کذب و فاسق معرفی نشده‌اند، کافی است. لذا با توجه به موضوع کتاب، می‌تواند اثر، مورد توجه قرار گیرد؛ چه اینکه، عدم توثیق مؤلفان نمی‌تواند دلیلی بر ضعف کتاب باشد، همان‌گونه که ضعف طریق نجاشی نیز نمی‌تواند دلیلی بر غیر معتبر بودن کتاب باشد.

ضعف اسناد برخی از روایات نیز نمی‌تواند زمینه‌ای برای تردید در کتاب «طبّ الائمه» باشد؛ چه اینکه برخی از روایات بسیاری از کتب معتبر نیز، دارای ضعف اسناد است. بنابراین باید تک‌تک روایات از لحاظ اعتماد به صدور، مورد بررسی قرار گیرد. علاوه بر اینکه رجال روایاتی که در غیر موضوع فقه ذکر شده است، کمتر مورد رجالیون و

فهرست‌نویسان بوده‌اند و گزارش‌های کمتری نسبت به آن‌ها موجود است و عدم وجود راویان روایات‌های پزشکی در سلسله اسناد روایات دیگر نیز بیشتر به خاطر تخصص ویژه ناقلان روایات طبّی و تغذیه‌ای است که با توجه به همین گرایش، در پی دریافت، پرسش و جمع‌آوری روایات طبّی بوده‌اند.

تعامل با روایات، وابسته به موضوع آن‌ها متفاوت است. روایات فقهی باید از جهات مختلف، نسبتشان به معصوم روشن گردد و تا نسبت آن‌ها به معصوم روشن نشده باشد، نمی‌توان به آن عمل کرد؛ چه اینکه در مسائل عبادی، تعبد شرط است و تعبد، اقتضای آن را دارد که انسان یقین به صدور روایت از معصوم داشته باشد. ولی در دعاها و مسائل طبّی و تغذیه، رویکرد متفاوت است؛ چه اینکه دعا مادامی که مخالف با اصول دین و مذهب نباشد، می‌توان آن را به کاربرد و با آن الفاظ، دعا کرد؛ هرچند نسبت دادن آن به معصوم، نیازمند دلیلی قطعی است. در روایات طبّی و تغذیه نیز همین رویکرد وجود دارد؛ زیرا در خوردن دارو یا غذا تعبد لازم نیست؛ بلکه استفاده از آن‌ها در صورتی که مشخص شود برای بدن ضرری ندارند، مشکلی ندارد و راه آزمایش و تجربه در آن‌ها نیز باز است. لذا در اسناد این دست از روایات، سند قوی شرط نیست.

نتیجه اینکه روایات کتاب‌یادشده، جای بررسی جدّی را دارد و می‌تواند زمینه‌ای برای تجربه و آزمایش‌های بالینی باشد و حرکت در راستای تصحیح سند و همچنین جمع‌آوری قرائن برای تصحیح روایت، آن فعالیت‌هایی است که بر اتقان آن خواهد افزود؛ لذا تلاش‌هایی در این باره سامان یافته و مقاله‌ای نیز درباره تصحیح نام راویان آن نگاشته شده است (شکر بیگی، ۱۴۰۱).

۵. نسبت روایات با درمان زخم دیابتی

موارد مصرف داروی جامع در روایات ذکر شده است. سخن آن است که آیا استفاده از آن در دیگر موارد جایز است یا خیر.

همان‌گونه که پیش‌تر گفته شد، روایات رسیده از اهل بیت علیهم السلام از جهت عمل و پایبندی به آن، چند گروه هستند. مکلف نسبت به روایات فقهی باید پایبند باشد و هیچ‌گونه کم‌ویزادی نداشته باشد و تعبداً باید آن را بپذیرد و بر اساس آن عمل کند؛ ولی در روایاتی چون روایات طبّی راه تجربه و آزمایش باز است و دلیلی بر توقف در مورد

روایت وجود ندارد، مگر اینکه دلیلی بر انحصار از سوی عقل یا شرع بیان شده باشد. در روایات داروی جامع، منعی از استفاده آن در غیر موارد یادشده وجود ندارد. دلیل عقلی و شرعی دیگری نیز بر منع استفاده از آن وجود ندارد. لذا راه تجربه و آزمایش این دارو در دیگر موارد باز است و راه توسعه میدان مصرف وجود دارد.

آنچه در این تحقیق میدانی و تجربه پزشکی به دست آمده است، تأثیر داروی جامع در درمان زخم پای دیابتی است که حدود ۶ هفته به صورت موضعی از آن استفاده شده است. نکته کلیدی این تجربه، آن است که این شیوه درمان، در روایات رسیده، ذکر نشده است؛ لذا چه نسبتی میان روایات با درمان زخم دیابتی می توان برقرار کرد؟ گزارش پزشکی حاضر، دلیلی است بر اینکه توسعه در کارکرد داروی جامع می تواند سرخطی برای پژوهش های دیگر در این زمینه باشد.

۶. معرفی بیمار

آقای ۵۶ ساله با وزن ۱۱۰ کیلوگرم، بیمار شناخته شده دیابت نوع ۲ و فشارخون از حدود ۱۵ سال پیش، به علت زخمی در ناحیه لترال انگشت شست پای راست با ابعاد $1\text{cm} \times 2\text{cm}$ و عمق حدوداً 1.5cm به اورژانس بیمارستان پیمانیه جهرم مراجعه می کند. (شکل ۱)

شکل ۱

بیمار کاملاً نسبت به زمان، مکان و اشخاص هوشیار بوده و علائم حیاتی ایشان در بدو ورود: دمای بدن: 37.9 ، ضربان قلب: 70 ، ریت تنفسی: 14 ، فشار خون: $140/90$ و قند خون: 350 ثبت شد. اقدامات اولیه همچون شست و شو و دبریدمان زخم، مشاوره ارتوپدی و عفونی برای بیمار صورت گرفت.

طبق نظر متخصص محترم عفونی، برای بیمار آنتی بیوتیک وریدی آغاز شد و جهت بررسی عوارض و میزان گسترش زخم، MRI درخواست دادند. محدودیت وزنی دستگاه MRI بیمارستان جهرم، مانع از اجرای دستور مذکور شد. با توجه به درگیری طولانی مدت بیمار (حدوداً ۳ ماه) و عدم بهبود وی، متخصص محترم ارتوپدی Amputation مینور پای درگیر را پیشنهاد دادند. بیمار پس از مشورت با همراهان به علت پیشنهاد قطع عضو از ادامه درمان منصرف و با رضایت شخصی از بیمارستان مرخص شد.

قبل از استفاده از داروی جامع، پانسمان روزانه دوبار تعویض و هر بار زخم با سرم نرمال سالین شست و شو داده می‌شد. داروی جامع رضوی از ترکیب گیاهان: زعفران، فلفل سفید، هل، خربق سفید، بذر البنج، عاقرقرا، سنبل الطیب و فرقیون به همراه ماده طبیعی عسل با نسبت معین تهیه می‌شود. (عقیلی علوی شیرازی، سید محمد حسین بن محمد هادی، ۱۳۹۹ جلد ۲، ص ۹۴۵، چاپ: اول) این داروی گیاهی تا دو هفته اول، روزانه ۱۴ گرم، (شکل ۲، پایان هفته دوم) از هفته سوم تا چهارم روزانه ۱۰ گرم، (شکل ۳، پایان هفته چهارم) و از هفته پنجم تا ششم روزانه ۵ گرم روی زخم پای بیمار ضماد و سپس با گاز استریل پانسمان می‌شد. از پایان هفته ششم که تقریباً رنگ پوست اطراف زخم از حالت سیانوتیک خارج و ترشحات چرکی به طور کامل رفع شد، (شکل ۴، پایان هفته ششم) روزانه با ترکیب روغن زیتون مرغوب و عسل به مقدار مساوی بر روی زخم پا ضماد و با پانسمان هیدروکلونید مراقبت می‌شد. تقریباً از هفته هشتم (شکل ۵، پایان هفته هشتم) بهبودی جراحی مشهود بود و در هفته دوازدهم، زخم پای بیمار به طور کامل درمان شد. (شکل ۶، پایان هفته دوازدهم).

شکل ۶

شکل ۵

شکل ۴

شکل ۳

شکل ۲

۷. تبیین بحث

زخم به از دست دادن یا شکستن پیوستگی سلولی، آناتومیک و یا عملکردی بافت زنده گفته می‌شود که به طور کلی بر اساس عمق از دست دادن بافت، طبقه‌بندی می‌شود. بهترین نوع ترمیم زخم، آن است که توسط خود بدن صورت بگیرد؛ زیرا خصوصیات اصلی بخش درگیر به ویژه حساسیت و شکل آناتومیکی آن بازسازی می‌شود. بدیهی است این مطلب در مورد همه زخم‌ها صدق نمی‌کند. امروزه در سراسر جهان، زخم‌های پوستی و غیر قابل ترمیم به عنوان یک ضربه اجتماعی و پزشکی بزرگ به حساب می‌آید. دیابت، عامل پیشرونده زخم مزمن با سیر بهبودی بسیار ضعیف است که بیماران را در معرض خطر بالایی از قطع عضو قرار می‌دهد. مکانیسم زیربنایی فرآیند بهبود غیرطبیعی زخم در بیماران دیابتی پیچیده است و شامل تعامل چندین نوع واکنش سلولی از جمله: التهاب مزمن، اختلال در رگ‌زایی، تکثیر و مهاجرت غیرطبیعی کراتینوسیت‌ها و بازسازی غیرطبیعی ماتریکس خارج سلولی (ECM) می‌باشد (Brem, 2007).

با این حال، بهبود مرحله اولیه زخم (مرحله التهابی)، به شدت بر یکپارچگی کلی فرآیند بهبود تأثیر می‌گذارد. مطالعات قبلی نشان داده است که غلظت بالای گلوکز منجر به تشکیل مواد مشتق شده از قند به نام Advanced Glycation End Products می‌شود که با به تأخیر انداختن مراحل التهابی و تکثیر این فرآیند، روند بهبود زخم را مهار می‌کند. این مسئله در نهایت، منجر به تولید رادیکال‌های آزاد و در ادامه عدم تعادل آنها با آنتی‌اکسیدانها، استرس اکسیداتیو، آسیب بافتی و متعاقباً تأخیر در بهبود زخم می‌شود. زخم پا در بیماران دیابتی اغلب با عفونت‌ها، مخصوصاً عوامل باکتریایی همراه است؛ لذا برای مراقبت مؤثر و مناسب از زخم پای دیابتی، تمرکز اولیه باید بر روی پرداختن به این مکانیسم‌های زمینه‌ای باشد. اسکار، نتیجه اجتناب‌ناپذیر ترمیم بافت آسیب دیده است و موجب علائم جدی در بیماران از جمله بدشکلی، استرس روانی، درد، خارش و اختلالات عملکرد می‌شود.

در طب سنتی، داروهای گیاهی برای مسائل مختلف از جمله بریدگی، زخم، سوختگی و... کاربرد درمانی دارند. اگرچه گزینه‌های درمانی دیگر نظیر مسکن‌ها، آنتی‌بیوتیک‌ها، داروهای ضد التهابی برای مدیریت بهبود زخم در دسترس هستند، اما اکثر این درمان‌ها عوارض جانبی نامطلوبی را موجب می‌شوند. داروهای گیاهی با تسهیل گندزدایی،

دبریدمان و فراهم کردن محیطی مناسب برای روند بهبود طبیعی، نقش امیدوار کننده‌ای در مدیریت زخم، بازی می‌کنند. این داروها در مقایسه با داروهای شیمیایی، سمیت و عوارض جانبی کمتری دارند. با توجه به عوارض کمتر داروهای گیاهی، نظر محققان به سمت این داروها جلب شده است؛ بنابراین ایجاد اعتبار علمی برای اثر دارویی گیاهان توصیه شده در طب سنتی، جهت ترمیم زخم بسیار مهم است.

سند داروی سنتی - اسلامی مشهور به جامع رضوی در کتاب قرابادین کبیر که از کتب مورد تأیید وزارت بهداشت جهت دوره دکتری تخصصی طب سنتی می‌باشد، یافت می‌شود (عقیلی علوی شیرازی، سید محمد حسین بن محمد هادی، ۱۳۹۹، جلد ۲، ص ۹۴۵، چاپ اول). البته در متن کتب سنتی - اسلامی در مورد استفاده موضعی این دارو جهت ترمیم و بهبود زخم، سندی یافت نشد؛ ولیکن بر اساس مطالعه‌ای که هاشمی و همکاران بر روی جراحات انگشت دست داشتند، استفاده از این دارو در درمان زخم مؤثر بوده است.

در ادامه خواص هر یک از مفردات این داروی گیاهی را بررسی می‌کنیم:

زعفران (*Crocus sativus*) با اثر رادیکال‌های آزاد به ترمیم بافت آسیب‌دیده کمک می‌کند و اثربخشی آن در تسریع بهبود ناحیه آسیب‌دیده و ترمیم اپیدرم مشابه ساختار طبیعی در جراحات سوختگی گزارش شده است. استفاده از زعفران در ترمیم زخم باعث کاهش هزینه درمانی و استفاده کمتر از آنتی بیوتیک‌ها و مقاومت به آنها در برابر عفونت‌ها در افراد دیابتی می‌شود. همچنین به کارگیری برگ آسیاب‌شده زعفران روی محل جراحی، باعث جلوگیری از خون‌ریزی، بهبود زخم و مانع پیشرفت جراحی به دیگر نقاط بدن شده (جمعی از نویسندگان کتب طب سنتی فارسی) طهران قدیم، ج ۱، صص ۳۱۵ و ۳۱۶) و محل زخم را از نظر عفونت پاک می‌کند. (جمعی از نویسندگان، تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام ویژه علوم پزشکی، ۱۳۸۹، ص ۱۷۰)

لفل سفید (*Piper nigrum*) با کاهش عملکرد پمپ *p.glycoprotein*، اثر فارماکنتیکی سایر ترکیبات دارویی را افزایش داده و استفاده از آن به عنوان مرهم در کاهش درد مؤثر است. مطالعات انجام‌شده بر اساس طب سنتی تایلندی، بیانگر این است که لفل سفید در ترکیب با چند گیاه دارویی دیگر می‌تواند با اثر synergistic خود در بهبود زخم پای دیابتی نقش مؤثری ایفا کند. در کتب مرجع طب سنتی ایران، لفل

سفید به عنوان پادزهر قوی (خلاصة الحکمة، محمد حسین عقیلی خراسانی، ۱۳۹۷ ج ۳، ص ۱۲۲؛ عقیلی علوی شیرازی، سید محمد حسین بن محمد هادی، ۱۳۹۷، ج ۱، ص ۶۹۵) و مسکن درد معرفی شده است. (نورانی، دائرة المعارف بزرگ طب اسلامی، ۱۳۹۴، ج ۴، ص ۴۳۴)

هل (Elettaria cardamomum) دارای فعالیت آنتی اکسیدانی است که قادر به جلوگیری از آسیب اکسیداتیو و بیماری‌های عفونی می‌باشد و از سلول‌ها در برابر عوامل اکسیدکننده محافظت می‌کند. این گیاه با خاصیت فیبرینولیز موجب کاهش حجم اسکار در مقایسه با سایر روش‌ها در فرایند ترمیم زخم می‌شود. فعالیت‌های بیولوژیکی مختلفی مانند: ضد زخم معده، ضد التهاب، ضد اسهال، ضد دیابت و ضد عوامل جهش زا در مطالعات مختلف برای هل به اثبات رسیده است. هل جهت بهبود کیفیت پوست، (جمعی از نویسندگان، کتب طبیبی انتزاعی (فارسی) (طهران قدیم)، ج ۱، ص ۴۶۸) خوش بو کردن و درمان زخم دهان در قدیم مورد توجه بوده است (میر حیدر، معارف گیاهی، ۱۳۹۸، ج ۲، ص ۴۴۱).

خربق سفید (Veratrum album) در کنار خاصیت ضد التهابی و آنتی اکسیدانی، بدون آنکه باعث تومورزایی شود، تقسیم سلول‌های سوماتیک را تحریک کرده و به تسریع رشد پوست بدون اسکار کمک می‌کند. استفاده از خربق سفید به علت خاصیت از بین بردن بافت و پوست مرده (نورانی، دائرة المعارف بزرگ طب اسلامی، ۱۳۹۴، ج ۲، صص ۴۳۰ و ۴۳۱) جهت رفع عوارض جلدی مختلف (حاجی شریفی، اسرار گیاهان دارویی، ۱۳۹۸، ص ۴۶۷) و به عنوان مرهم جهت بهبود جراحی (میر حیدر، معارف گیاهی، ۱۳۹۸، ج ۴، ص ۱۴۷) در قدیم کاربرد داشته است.

بذر البنج (Hyoscyamus niger) به عنوان یک گیاه دارویی با سابقه به طور گسترده به عنوان یک آرام‌بخش و مسکن کاربرد داشته است. این گیاه به علت دارا بودن ترکیباتی چون آلکالوئیدها، فلاونوئیدها، آنتراکینون‌ها و... دارای خواص آنتی اکسیدانی، ضد سرطانی، ضد دیابت، ضد التهاب، ضد قارچی، ضد باکتری قوی است و به عنوان درمان زخم‌های ترشح‌دار مد نظر اطباء سنتی در گذشته بوده است (حاجی شریفی، دائرة المعارف گیاه درمانی ایران، ۱۳۹۳، ص ۹۱۶).

عاققرح (Anacyclus pyrethrum) به دلیل داشتن ماده N-alkylamides، پس

از استعمال موضعی، و نفوذ به لایه استراتوم کرنوم و رسیدن به بخش زنده پوست، باعث افزایش تقسیم سلول‌های پوست و کاهش تغییر رنگ آن می‌شود. وجود آلکامیدها در عصاره عاقرقرا مسئول اثر ضد درد است و آنزیم‌های سیکلواکسیژناز (COX) و ۵-لیپوکسیژناز (LOX) را مهار می‌کند. از Propanedioic acid موجود در عاقرقرا به عنوان یک عامل ضد قارچ، ضد میکروبی، ضد سرطان، ضد تشنج، ضد انگلی، ضد ویروسی، ضد HIV، ضد دیابت، ضد فشار خون، ضد چربی خون و مهارکننده مونوآمین اکسیداز یاد می‌شود در زمان قدیم این گیاه در درمان زخم ناشی از عقرب گزیدگی (جرجانی، ذخیره خوارزمشاهی، ۱۳۹۱، ج ۹، ص ۲۴۶) و همچنین قطع خونریزی کاربرد داشته است (مومن تنکابی، تحفه المؤمنین، ۱۳۹۷، ج ۲، ص ۱۴۹).

سنبل الطیب (*Valeriana officinalis*) به علت داشتن ماده والرینیک اسید نقش به سزایی در تقسیم سلولی نورون‌ها و اشتقاق پیش‌سازهای آن‌ها دارد که می‌تواند همین اثر را روی سلول‌های پیش‌ساز پوست و کراتینوسایت‌ها داشته باشد. این گیاه دارای خواص ضد اسپاسم، ضد درد و شل‌کننده عضلات می‌باشد. ناگفته نماند که سنبل الطیب جهت التیام جراحات در قدیم مورد توجه بوده است (عقیلی علوی شیرازی، سید محمد حسین بن محمد هادی، (طبع قدیم)، ص ۵۲۴).

فرفیون (*Euphorbia*) در مطالعات مختلف خواص دارویی متعددی نظیر ضد عفونی‌کننده، ضد التهابی، ضد دیابت، ضد اسپاسم، ضد باکتری، ضد ویروسی، ضد قارچی، ضد درد، ضد تب و... از خود نشان داده است. علاوه بر این، به دلیل وجود ترکیبات فلاونوئیدی، آنتی‌اکسیدان‌ها و آلکالوئیدهای موجود در گیاه، اثرات ضد التهابی و ترمیم زخم را القا می‌کند که ما را به انتخاب و ارزیابی گیاه فرفیون در فعالیت ترمیم زخم دیابتی سوق می‌دهد.

عسل (*Honey*) به علت خواص ضد باکتریایی، آزادسازی پراکسید هیدروژن (به مقداری که باعث دبریدمان خودکار بافت نکروز بدون آسیب به باف *granular* شود)، اسیدیته و اثر اسمزی که رشد پاتوژن‌ها را به حداقل برساند، باعث افزایش سرعت بهبودی و ترمیم زخم می‌شود. همچنین این ماده طبیعی و با ارزش با تحریک آزادسازی فاکتورهای رشد باعث ایجاد یک اثر آنتی‌اکسیدانی و ضد التهابی می‌شود که به بهبود زخم کمک م‌کند روغن زیتون (*Olea europaea L*) از جمله مواری است که در طب سنتی برای بهبودی

و تسریع زخم توصیه می‌شود. در شرایط آزمایشگاهی، خواص ضد باکتری و ضد قارچی روغن زیتون به اثبات رسیده است. همچنین کارایی متوسط روغن زیتون برای ریشه‌کنی هلیکوباکتر پیلوری در یک مطالعه کوچک نشان داده شد.

در این مطالعه تأثیر همزمان ترکیب داروی جامع و عسل (از هفته اول تا پایان هفته ششم) و همچنین ترکیب روغن زیتون مرغوب و عسل (از هفته هفتم تا هفته دوازدهم) که هر یک ویژگی منحصر به فرد خود را در جهت تسریع بهبود زخم و جراحات دارد، بررسی شد و نشان داد که ترکیب این گیاهان به عنوان مرهم گیاهی می‌تواند باعث درمان زخم پای دیابتی و جلوگیری از Amputation شود. چنین زخم‌هایی به علت خطر بالای ابتلا به استئومیلیت نیاز به مصرف آنتی بیوتیک دارند. در صورت عدم تمایل بیمار به مصرف آنتی بیوتیک، لازم است حتماً با پزشک خود مشورت کند.

در چند دهه اخیر، داروهای گیاهی به دلیل کارایی، هزینه و عوارض جانبی کم، به طور گسترده برای مبارزه با بیماری‌ها در سراسر جهان مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

۸. نتیجه گیری

گیاهان دارویی سرخ‌هایی را برای یافتن ترکیبات مفید از نظر درمانی فراهم می‌کند؛ بنابراین باید تلاش بیشتری برای شناسایی و جداسازی مواد مؤثره گیاهان و روشن کردن رابطه بین ساختار شیمیایی و کاربرد آنها صورت گیرد. بدین جهت ترکیب دانش سنتی و مدرن می‌تواند داروهای بهتری برای بهبود زخم در بیماران دیابتی تولید کند.

نتایج به دست آمده از این مطالعه، بینشی در مورد خواص داروی جامع رضوی ارائه می‌کند و به توسعه فرمول‌های گیاهی مناسب برای درمان زخم در بیماران مخصوصاً بیماران دیابتی کمک می‌کند. ان شاء الله

منابع و مأخذ

۱. ابنا بسطام، *طب الأئمه*، نجف، حیدریه، ۱۳۸۵ ق.
۲. احمدی، مهدی، رحمتی، محمد کاظم، *تاریخ حدیث شیعہ در سده‌های چهارم تا هفتم هجری*، قم، موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر، ۱۳۸۹ ش.
۳. انصاری قمی، حسن، *میراث غلات*، اول، تهران، علمی، ۱۴۰۱ ش.
۴. جرجانی، اسماعیل بن حسن، *ذخیره خوارزمشاهی*، ۱۳۹۱ ش.
۵. جمعی از نویسندگان، *کتاب طبیبی انتزاعی (فارسی) (طهران قدیم)*. بی جا، بی نا.
۶. حاجی شریفی، احمد، *اسرار گیاهان دارویی*، ۱۳۹۸ ش.
۷. حاجی شریفی، احمد، *دائرة المعارف گیاه درمانی ایران*، ۱۳۹۳ ش.
۸. حرّ عاملی، محمد بن حسن، *تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه*، قم، موسسه آل البيت عليهم السلام، ۱۴۱۶ ق.
۹. شکر بیگی، نرگس؛ بهتویی، فائزه و فاطمه، «*تصحیح نام راویان کتاب طب الأئمه بر اساس کتابهای وسائل الشیعه و مستدرک الوسائل*»، مجله پژوهش در دین و سلامت، ۱۴۰۱ ش.
۱۰. عقیلی علوی شیرازی، سید محمد حسین بن محمد هادی، *قرا بادین کبیر*، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، تهران، چاپ اول، ۱۳۳۲ ق.
۱۱. عقیلی علوی شیرازی، محمد حسین بن محمد هادی، *مخزن الأدویه: دائرة المعارف خور دنیها و داروهای پزشکی سنتی ایران (طبع قدیم)*، ۱۳۸۱ ش.
۱۲. عقیلی خراسانی، محمد حسین، *خلاصه الحکمه*، ۱۳۹۷ ش.
۱۳. میر حیدر، حسین، *معارف گیاهی*، ۱۳۹۸ ش.
۱۴. مومن تنکابنی، سید محمد، *تحفه المؤمنین*، ۱۳۹۷ ش.
۱۵. مهریزی، مهدی، *درآمدی بر جایگاه روایات پزشکی*، مجله علوم حدیث، سال ۱۱، ۳، ۱۳۹۴ ش.
۱۶. مجلسی، محمد باقر، *بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.

۱۷. نجاشی، احمدبن علی، *رجال نجاشی*، موسسه نشر اسلامی، ۱۴۰۷ق.
۱۸. نورانی، مصطفی، *دائرة المعارف بزرگ طب اسلامی*، ۱۳۹۴ش.
۱۹. نوری، حسین بن محمدتقی، *مستدرک الوسائل*، بیروت مؤسسه آل البيت عليهم السلام. ۱۴۰۸-۱۴۰۹ق.
۲۰. ولایتی، علی اکبر، *تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام (ویژه علوم پزشکی)*، معارف، ۱۳۸۹ش.
۲۱. Saeedi P, Petersohn I, Salpea P, et al.: Global and regional diabetes prevalence estimates for ۲۰۱۹ and projections for ۲۰۳۰ and ۲۰۴۵: results from the International Diabetes Federation Diabetes Atlas, ۹(th) edition. *Diabetes Res Clin Pract.* ۱۰/۱۰۱۶. ۱۵۷:۱۰۷۸۴۳, ۲۰۱۹/j. diabetres. ۲۰۱۹/۱۰۷۸۴۳
۲۲. Armstrong DG, Boulton AJ, Bus SA. Diabetic foot ulcers and their recurrence. *New England Journal of Medicine.* ۲۰۱۷ Jun ۷۵-۲۳۶۷:(۲۴)۳۷۶;۱۵.
۲۳. Barshes NR, Sigireddi M, Wrobel JS, et al. The system of care for the diabetic foot: objectives, outcomes, and opportunities. *Diabet Foot Ankle* ۴:۴;۲۰۱۳.
۲۴. -Armstrong DG, Wrobel J, Robbins JM. Guest editorial: are diabetes-related wounds and amputations worse than cancer? *Int Wound J* ۷-۴:۲۸۶;۲۰۰۷.
۲۵. Prompers L, Huijberts M, Apelqvist J, et al. High prevalence of ischaemia, infection and serious comorbidity in patients with diabetic foot disease in Europe: baseline results from the Eurodiale study. *Diabetologia* ۲۵-۵۰:۱۸;۲۰۰۷.
۲۶. Lipsky BA, Berendt AR, Cornia PB, et al. ۲۰۱۲ Infectious Diseases Society of America clinical practice guideline for the diagnosis and

treatment of diabetic foot infections. Clin Infect Dis ١٢)٥٤;٢٠١٢):
e-١٣٢e١٧٣.

٢٧. Lavery LA, Armstrong DG, Wunderlich RP, Tredwell J, Boulton AJ. Diabetic foot syndrome: evaluating the prevalence and incidence of foot pathology in Mexican Americans and non-Hispanic whites from a diabetes disease management cohort. Diabetes Care ٨-٢٦:١٤٣٥;٢٠٠٣.
٢٨. Armstrong DG, Tan TW, Boulton AJ, Bus SA. Diabetic foot ulcers: a review. JAMA. ٢٠٢٣ Jul ٧٥-٦٢:(١)٣٣٠;٣.
٢٩. Hashemi A, Kalani N, Bojani MM, Pourmokhtari M. Case Report: Treatment of a Patient with Deep Injury in the Last Finger of the Ring with Herbal Ointment. Pars Journal of Medical Sciences. ٢٠٢٢ Dec ١٣-٨:(٢)١٩;٢٥.
٣٠. Kokane DD, More RY, Kale MB, Nehete MN, Mehendale PC, Gadgoli CH. Evaluation of wound healing activity of root of Mimosa Pudica. J Ethnopharmacol. ٥-١٢٤:٣١١;٢٠٠٩.
٣١. Figueiredo LAd, Ribeiro RdS, Melo ALBd, Lima AL, Terra BB, Ventim FC. Polypropylene prosthesis for the treatment of fingertip injuries. Description of surgical technique and results. Revista brasileira de ortopedia. ٩٢-٦٨٥:(٦)٥٢;٢٠١٧.
٣٢. R.J. Snyder, R.S. Kirsner, R.A. Warriner, ٣rd, L.A. Lavery, J.R. Hanft, P. Sheehan,
٣٣. Consensus recommendations on advancing the standard of care for treating neuropathic foot ulcers in patients with diabetes, Ostomy/wound management, ٢٠١٠) ٥٦) S٢٤-١.
٣٤. N.J. Park, L. Allen, V.R. Driver, Updating on understanding and

- managing chronic wound, Dermatologic therapy, -۲۳۶ (۲۰۱۳) ۲۶
۲۵۶.
۳۵. -H. Brem, M. Tomic-Canic Cellular and molecular basis of wound healing in diabetes J. Clin. Invest. , ۲۰۰۷) (۵) ۱۱۷), pp. -۱۲۱۹
۱۰/۱۱۷۲ , ۱۲۲۲/jci۳۲۱۶۹
۳۶. - F.M. Davis, A. Kimball, A. Boniakowski, K. Gallagher
Dysfunctional wound healing in diabetic foot ulcers: New crossroads
Curr. Diab. Rep., ۲۰۱۸) ۱۸), p. ۱۰/۱۰۰۷, ۲/s-۰۹۷۰-۰۱۸-۱۱۸۹۲z
۳۷. Mulisa E, Asres K, Engidawork E. Evaluation of wound healing and anti-inflammatory activity of the rhizomes of Rumex Abyssinicus J.(Polygonaceae) in mice. BMC Complement Altern Med. ۱۵:۳۴۱;۲۰۱۵.
۳۸. Tam JCW, Lau KM, Liu CL, To MH, Kwok HF, Lai KK, Lau CP, Ko CH, Leung PC, Fung KP, Lau CBS. The in vivo and in vitro diabetic wound healing effects of a -۲herb formula and its mechanisms of action. J Ethnopharmacol. ۸-۱۳۴:۸۳۱;۲۰۱۱.
۳۹. Murthy S, Gautam MK, Goel S, Purohit V, Sharma H, Goel RK. Evaluation of in vivo wound healing activity of Bacopa monniera on different wound model in rats. Biomed Res Int. ۹-۲۰۱۳:۱;۲۰۱۳.
۴۰. T. Hirsch, M. Spielmann, B. Zuhaili, T. Koehler, M. Fossum, H.U . Steinau, F. Yao, L. Steintraesser, A.B. Onderdonk, E. Eriksson Enhanced susceptibility to infections in a diabetic wound healing model BMC Surg., ۲۰۰۸) ۸), p. ۵-۸-۲۴۸۲-۱۴۷۱/۱۰/۱۱۸۶ , ۵
۴۱. Comprehensive Treatment of Scars and Other Abnormalities of Wound Healing
۴۲. Galehdari H, Negahdari S, Kesmati M, Rezaie A, Shariati G. Effect

of the herbal mixture composed of aloe Vera, henna, Adiantum Capillus-Veneris, and Myrrha on wound healing in streptozotocin-induced diabetic rats. BMC Complement Altern Med. ۱۶:۳۸۶;۲۰۱۶.

۴۳. Kumar B, Vijayakumar M, Govindarajan R, Pushpangadan P. Ethnopharmacological approaches to wound healing—exploring medicinal plants of India. J Ethnopharmacol. ۱۳-۱۱۴:۱۰۳;۲۰۰۷.
۴۴. Nagar KH, Amit KS, Rajnish S, Madan Lal K, Harinarayan SC, Mahendra SR. Pharmacological investigation of the wound healing activity of *Cestrum nocturnum* (L.) ointment in Wistar albino rats. J Pharm. ۸-۲۰۱۶:۱;۲۰۱۶.
۴۵. Schmidt C, Fronza M, Goettert M, et al. Biological studies on Brazilian plants used in wound healing. J Ethnopharmacol. ۳۲-۱۲۲:۵۲۳;۲۰۰۹.
۴۶. Gautam MK, Purohit V, Agarwal M, Singh A, Goel RK. In vivo healing potential of *Aegle Marmelos* in excision, incision, and dead space wound models. Sci World J. ۴:۲۰۱۴;۲۰۱۴.
۴۷. Hashemi A, Kalani N, Bojani MM, Pourmokhtari M. Case Report: Treatment of a Patient with Deep Injury in the Last Finger of the Ring with Herbal Ointment. Pars Journal of Medical Sciences. ۲۰۲۲ Dec ۱۳-۸:(۲)۱۹;۲۵.
۴۸. Zeka K, Ruparelia KC, Sansone C, Macchiarelli G, Continenza MA, Arroo RRJ. New Hydrogels Enriched with Antioxidants from Saffron Crocus Can Find Applications in Wound Treatment and/or Beautification. Skin Pharmacol Physiol. ۸-۹۵:(۲)۳۱;۲۰۱۸
۴۹. Khorasani G, Hosseinimehr SJ, Zamani P, Ghasemi M, Ahmadi A. The effect of saffron (*Crocus sativus*) extract for healing of second-

- degree burn wounds in rats. The Keio journal of medicine. ۲۰۰۸
Dec ۵-۱۹۰:(۴)۵۷;۲۵.
۵۰. Goli M, Samare Mousavi S, Rahbarian R, Rajabiyan M. The Effect Of Crocin and Safranal Components of Saffron on Skin Wound Healing in Streptozotocin-Induced Diabetic Rat. Jundishapur Scientific Medical Journal. ۲۰۲۲ Mar ۵۳-۴۲:(۱)۲۱;۲۱.
۵۱. -Bang JS, Oh DH, Choi HM, Sur BJ, Lim SJ, Kim JY, et al. Anti-inflammatory and antiarthritic effects of piperine in human interleukin ۱beta-stimulated fibroblast-like synoviocytes and in rat arthritis models. Arthritis Res Ther. ۲)۱۱;۲۰۰۹):R۴۹.
۵۲. -Bhardwaj RK, Glaeser H, Becquemont L, Klotz U, Gupta SK, Fromm MF. Piperine, a major constituent of black pepper, inhibits human P-glycoprotein and CYP۳A۴. J Pharmacol Exp Ther. ۵۰-۶۴۵:(۲)۳۰۲;۲۰۰۲.
۵۳. Chumpolphant S, Suwatronnakorn M, Issaravanich S, Tencomnao T, Prasansuklab A. Polyherbal formulation exerts wound healing, anti-inflammatory, angiogenic and antimicrobial properties: Potential role in the treatment of diabetic foot ulcers. Saudi Journal of Biological Sciences. ۲۰۲۲ Jul ۱۰۳۳۳۰:(۷)۲۹;۱.
۵۴. Srinivasan K. Ginger Rhizomes (*Zingiber officinale*): A Spice with Multiple Health Beneficial Potentials. PharmaNutrition. -۵:۱۸;۲۰۱۷ ۲۸. doi: ۱۰/۱۰۱۶/j.phanu.۲۰۱۷/۰۱/۰۰۱.
۵۵. Ashokkumar K., Murugan M., Dhanya M.K., Surya R., Kamaraj D. Phytochemical variations among four distinct varieties of Indian cardamom *Elettaria cardamomum* (L.) Maton. Nat. Prod. Res. ۱۹۲۲-۳۴:۱۹۱۹;۲۰۱۹. doi: ۱۴۷۸۶۴۱۹/۲۰۱۸/۱۵۶۱۶۸/۱۰/۱۰۸۰۷.

۵۶. Winarsi H., Sasongko N.D., Purwanto A., Nuraeni I. Effect of Cardamom Leaves Extract as Antidiabetic, Weight Lost and Hypocholesterolemic to Alloxan-Induced Sprague Dawley Diabetic Rats. *Int. Food Res. J.* ۲۲۶۱-۲۱:۲۲۵۳;۲۰۱۴.
۵۷. Ahmed AS, Ahmed QU, Saxena AK, Jamal P. Evaluation of in vitro antidiabetic and antioxidant characterizations of *Elettaria cardamomum* (L.) Maton (Zingiberaceae), *Piper cubeba* L. f.(Piperaceae), and *Plumeria rubra* L.(Apocynaceae). *Pakistan Journal of Pharmaceutical Sciences.* ۲۰۱۷ Jan ۱)۳۰;۱).
۵۸. Zechini B, Versace I. Inhibitors of multidrug resistant efflux systems in bacteria. *Recent patents on anti-infective drug discovery.* ۵۰-۳۷:(۱)۴;۲۰۰۹.
۵۹. Huang Y.B., Fang J.Y., Hung C.H., Wu P.C., Tsai Y.H. Cyclic monoterpene extract from cardamom oil as a skin permeation enhancer for indometacin; in vitro and in vivo studies. *Biol. Pharm. Bull.* ۶۴۶-۲۲:۶۴۲;۱۹۹۹. doi: ۱۰/۱۲۴۸/bpb.۲۲/۶۴۲.
۶۰. Singh G., Kiran S., Marimuthu P., Isidorov V., Vinogorova V. Antioxidant and Antimicrobial Activities of Essential Oil and Various Oleoresins of *Elettaria Cardamomum* (Seeds and Pods) *J. Sci. Food Agric.* ۲۸۹-۸۸:۲۸۰;۲۰۰۸. doi: ۱۰/۱۰۰۲/jsfa.۳۰۸۷.
۶۱. Mejdi S., Noumi E., Dahmeni A., Flamini G., Aouni M., Madiha A., Al-Sieni A. Chemical Composition and Antimicrobial Activities of *Elettaria cardamomum* L. (Manton) Essential Oil: A High Activity against a Wide Range of Food Borne and Medically Important Bacteria and Fungi. *J. Chem. Biol. Phys. Sci.* ۲۵۹-۶:۲۴۸;۲۰۱۵.
۶۲. Rahman T., Rahman K.A., Rajia S., Alamgir M., Khan M.T.H., Choudhuri M.S.K. Evaluation of Antidiarrhoeal Activity of

- Cardamom (*Elettaria cardamomum*) on Mice Models. Adv. Tradit. Med. ۱۳۴-۸:۱۳۰;۲۰۰۸. doi: ۱۰/۳۷۴۲/OPEM.۲۰۰۸/۸/۲/۱۳۰.
۶۳. Saeed A., Sultana B., Anwar F., Mushtaq M., Alkharfy K.M., Gilani A.H. Antioxidant and antimutagenic potential of seeds and pods of green cardamom (*Elettaria cardamomum*) Int. J. Pharm. ۴۶۹-۱۰:۴۶۱;۲۰۱۴. doi: ۱۰/۳۹۲۳/ijp.۲۰۱۴/۴۶۱/۴۶۹
۶۴. - Larouche J, Sheoran S, Maruyama K, Martino MM. Immune Regulation of Skin Wound Healing: Mechanisms and Novel Therapeutic Targets. Adv Wound Care (New Rochelle). ۳۱-۲۰۹:(۷)۷;۲۰۱۸.
۶۵. Dumlu FA, Aydin T, Odabasoglu F, Berktas OA, Kutlu Z, Erol HS, Halici MB, Cadirci E, Cakir A. Anti-inflammatory and antioxidant properties of jervine, a steroidal alkaloid from rhizomes of *Veratrum album*. Phytomedicine. ۲۰۱۹ Mar ۹-۵۵:۱۹۱;۱.
۶۶. Bogucka-Kocka A, Smolarz H, Kocki J. Apoptotic activities of ethanol extracts from some Apiaceae on human leukaemia cell lines. Fitoterapia. ۹۷-۴۸۷:(۸-۷)۷۹;۲۰۰۸.
۶۷. Debnath B, Singh WS, Das M, Goswami S, Singh MK, Maiti D, et al. Role of plant alkaloids on human health: A review of biological activities. Materials Today Chemistry. ۷۲-۹:۵۶;۲۰۱۸.
۶۸. Molyneux RJ, Lee ST, Gardner DR, Panter KE, James LF. Phytochemicals: the good, the bad and the ugly? Phytochemistry. ۸۵-۲۹۷۳:(۲۴-۲۲)۶۸;۲۰۰۷.
۶۹. Matsuda J, Okabe S, Hashimoto T and Yamaday. Cultured roots of *Hyoscyamus niger*. J Biology Chemistry ۴۶۴-۴۶۰:(۱۵)۲۵;۱۹۹۱.
۷۰. Al-Snafi AE. Therapeutic importance of *Hyoscyamus* species grown

in Iraq (*Hyoscyamus albus*, *Hyoscyamus niger* and *Hyoscyamus reticulatus*)-A review. IOSR Journal of Pharmacy. ۳۲-۱۸:(۶)۸;۲۰۱۸.

۷۱. Dulger B, Goncu BS, Guzin F. Antibacterial activity of the seeds of *Hyoscyamus niger* L.(Henbane). Asian Journal of Chemistry. ۲۰۱۰ Oct ۶۸۷۹:(۹)۲۲;۲۰.
۷۲. Veryser L, Taevernier L, Roche N, Peremans K, Burvenich C, De Spiegeleer B. Quantitative transdermal behavior of pellitorine from *Anacyclus pyrethrum* extract. Phytomedicine. -۱۸۰۱:(۱۴)۲۱;۲۰۱۴ ۷.
۷۳. Gui, R.K.; Mamyrbékova-Békro, J.A.; Pirat, J.-L.; Bekro, Y.-A.; Sommerer, N.; Verbaere, A.; Meudec, E.; Kabran, G.R. Identification de composés phénoliques extraits de deux plantes de la pharmacopée ivoirienne. J. Soc. Ouest-Afr. Chim. ۶۳-۵۷, ۸, ۲۰۱۴.
۷۴. Katariya, D.; Ashid, M.; Sharma, B.K.; Joshi, A. Synthesis, Characterization and Biological Activity of Some Indole Substituted Propanoic Acid. J. Chem. Chem. Sci. ۲۱۳-۲۰۶, ۹, ۲۰۱۹.
۷۵. Nam SM, Choi JH, Yoo DY, Kim W, Jung HY, Kim JW, et al. Valeriana officinalis extract and its main component, valerenic acid, ameliorate D-galactose-induced reductions in memory, cell proliferation, and neuroblast differentiation by reducing corticosterone levels and lipid peroxidation. Exp Gerontol. ۷۷-۱۳۶۹:(۱۱)۴۸;۲۰۱۳.
۷۶. Solati J, Sanaguye-Motlagh H, Anxiolytic effects of valepotriates extracted from *Valeriana officinalis* L. in rats. J Qazvin Univ Med Sci. ۶۷-۱۲:۶۳;۲۰۰۸.
۷۷. - Tuhin RH, Begum MM, Rahman MS, Karim R, Begum T, Ahmed SU, Mostofa R, Hossain A, Abdel-Daim M, Begum R.

- Wound healing effect of *Euphorbia hirta* linn.(Euphorbiaceae) in alloxan induced diabetic rats. BMC complementary and alternative medicine. ۲۰۱۷ Dec;۴-۱۷:۱.
۷۸. Kumar S, Malhotra R, Kumar D. *Euphorbia hirta*: its chemistry, traditional and medicinal uses, and pharmacological activities. Pharmacogn Rev. ۴:۵۸;۲۰۱۰.
۷۹. -Sharma N, Samarakoon KW, Gyawali R, Park YH, Lee SJ, Oh SJ, Lee TH, Jeong DK. Evaluation of the antioxidant, anti-inflammatory, and anticancer activities of *Euphorbia hirta* ethanolic extract. Molecules. ۸۱-۱۹:۱۴۵۶۷;۲۰۱۴.
۸۰. - Bigoniya R, Agrawal S, Verma NK. Potential wound healing activity of *Euphorbia hirta* Linn. Total flavonoid fraction. Int J Pharm Sci Rev Res. ۵۶-۲۲:۱۴۹;۲۰۱۳.
۸۱. Namias N. Honey in the management of infections. Surgical infections. ۲۰۰۳ Jul ۲۶-۲۱۹:(۲)۴;۱.
۸۲. White Jr JW, Subers MH, Schepartz AI. The identification of inhibine, the antibacterial factor in honey, as hydrogen peroxide and its origin in a honey glucose-oxidase system. Biochimica et Biophysica Acta (BBA)-Specialized Section on Enzymological Subjects. ۱۹۶۳ May ۷۰-۵۷:(۱)۷۳;۷.
۸۳. Cho M, Hunt TK, Hussain MZ. Hydrogen peroxide stimulates macrophage vascular endothelial growth factor release. American Journal of physiology-heart and circulatory physiology. ۲۰۰۱ May ۵(۲۸۰;۱):H۶۳-۲۳۵۷.
۸۴. Tonks AJ, Cooper RA, Jones KP, Blair S, Parton J, Tonks A. Honey stimulates inflammatory cytokine production from monocytes.

Cytokine. ۲۰۰۳ Mar ۷-۲۴۲:(۵)۲۱;۷.

۸۵. A. Sharp, Beneficial effects of honey dressings in wound management, Nurs. Stand. ۶۶ (۲۰۰۷) (۷) ۲۴e۷۴.
۸۶. -Aghili – Alavi MH. Gharabadin Kabir, ۱۰th, Tehran, Marvi. ۱۳۷۵, pp: ۱۹.۷ – ۲۳۶.
۸۷. Moamen Hosseini M, Tohfea Hakim Moamen, Marvi, ۱۳۷۶, pp: ۴ – ۴۶۳.
۸۸. Tranter HS, Tassou SC, Nychas GJ. The effect of the olive phenolic compound, oleuropein, on growth and enterotoxin B production by *Staphylococcus aureus*. J Appl Bacteriol. -۲۵۳:(۳)۷۴; ۱۹۹۳ ۲۵۹/۸۴۶۸۲۵۸
۸۹. Fleming HP, Walter WM Jr, Etchells JL. Antimicrobial properties of oleuropein and products of its hydrolysis from green olives. Appl Microbiol. ۷۸۲/۴۷۶۲۳۹۷-۷۷۷:(۵)۲۶; ۱۹۷۳
۹۰. Castro M, Romero C, de Castro A, et al. Assessment of *Helicobacter pylori* eradication by virgin olive oil. Helicobacter. -۳۰۵:(۴)۱۷; ۲۰۱۲ ۳۱۱/۲۲۷۵۹۳۳۱
۹۱. Jawhari FZ, El Moussaoui A, Bourhia M, Imtara H, Mechchate H, Es-Safi I, Ullah R, Ezzeldin E, Mostafa GA, Grafov A, Ibenmoussa S. *Anacyclus pyrethrum* (L): Chemical composition, analgesic, anti-inflammatory, and wound healing properties. Molecules. ۲۰۲۰ Nov ۵۴۶۹:(۲۲)۲۵; ۲۳.

Validity and clinical investigation of the effect of "Razavi's comprehensive medicine" on the treatment of diabetic foot ulcers

Abstract

Dawai Jame or Dawai Imam Reza (peace be upon him) is a herbal medicine, the instructions for its preparation were taken from traditions attributed to Imams Athar (peace be upon them), and its uses are also documented in the same tradition. This is a collection of ten narrations which were collected in a book called Tab Al-A'imah and after that, they were narrated by Bihar al-Anwar, Wasal al-Shi'a and Mostadrak al-Wasail books. Regardless of the validity of the mentioned hadiths or the validity of the mentioned book, interacting with medical traditions and accepting or rejecting their themes is a matter in which the elders of hadith scholars are not in agreement; But there is no doubt that if this collection of hadiths is investigated and researched and the results of the studies are in harmony with the statement of the hadiths, it will be considered as a proof of the authenticity of the hadiths.

The present article is an interdisciplinary research of a fundamental and experimental type, which in the first part has investigated the traditions of the comprehensive medicine and its narrating book with a library study. Also, the second part is a report of a field research and a clinical experience about the process of using Imam Reza's comprehensive medicine. peace be upon him, in the treatment of a diabetic foot ulcer, due to long-term involvement and lack of improvement, a specialist doctor suggested amputation of the involved limb.

The finding of the present research is that the topical use of Jame

Razavi medicine for ٦ weeks improves the healing of diabetic foot ulcers. The result is that although it is difficult to determine the definite ratio of the mentioned narrations to the infallible ones in terms of documents, but the collection of evidences and scientific findings can be a proof of their validity and provide a platform for the convenient and safe use of comprehensive medicine for the diseases mentioned in the narrations and experienced in medical science. brought

Key words: comprehensive medicine, Imam Reza, peace be upon him, wound treatment, diabetic wound, medicine of the Imams, peace be upon him, traditional-Islamic medicine.